

Дослідження /

Володимир ДубейГолова правління ПАТ "ТАС-комбанк",
кандидат технічних наук**Петро Гармидаров**Доцент Університету банківської справи
Національного банку України,
кандидат економічних наук**Олександр Мельниченко**Старший викладач
Університету банківської справи
Національного банку України,
кандидат економічних наук

Обліково-аналітичний аспект функціонування внутрішньодержавних небанківських платіжних систем в Україні

У пошуках нових форм ведення бізнесу та отримання доходів менеджмент сучасних компаній усе частіше звертає увагу на необхідність наблизити (в прямому розумінні цього слова) послуги до клієнтів, тобто розмістити пункти їх продажу в місцях масового скупчення людей. Нині такий шлях вважається актуальним і найбільш дієвим, зокрема й на ринку фінансово-кредитних послуг. Зазначена ідея стала основою концепції розвитку послуг розрахунково-касового обслуговування банківських та інших фінансово-кредитних установ. Її суть – створити для населення можливість оплачувати комунальні послуги, послуги операторів кабельного та супутникового телебачення, страхування, зв'язку, здійснювати поповнення карткових рахунків, погашати заборгованість за кредитами та здійснювати перекази коштів без візиту до банку. Зрозуміло, банківські установи не в змозі забезпечити відкриття та функціонування відділень та філій, скажімо, у кожному кварталі чи дворі багатопверхових будинків, де населення могло б здійснювати вказані операції.

Створення внутрішньодержавних небанківських платіжних систем та їхніх мереж пунктів надання фінансових послуг відкриває можливість платникам і отримувачам коштів у зручний час, а, головне, швидко й гарантовано проводити фінансові операції. Так, за станом на 01.01.2012 р., для приймання коштів з метою подальшого їх переказу програмно-технічні комплекси самообслуговування (надалі – ПТКС) використовували 86 банків (49% від загальної кількості банків), 16 з яких уклали агентські договори з юридичними особами, 34 – агенти банків, 5 небанківських фінансових установ.

Нині велику увагу науковці та практики банківської сфери приділяють питанням функціонування та розвитку платіжних систем в Україні. Більшість платежів проводиться за допомогою банківських установ як учасників системи електронних платежів Національного банку України, міжнародних платіжних систем, електронних платіжних систем мережі Інтернет, а також Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП). Проте, починаючи з 2004 року, в Укра-

їні почали використовуватися внутрішньодержавні небанківські платіжні системи, функціонування яких недостатньо висвітлено вітчизняними науковцями. Це пов'язано з тим, що зазначені системи лише нещодавно стали входити на ринок фінансових послуг нашої держави. Разом із тим у вітчизняній науковій літературі бракує публікацій про систему обліку операцій банків, що задіяні у функціонуванні внутрішньодержавних небанківських платіжних систем.

Мета цієї статті – систематизувати інформацію про функціонування внутрішньодержавних небанківських платіжних систем в Україні, описати механізм участі банків у їх функціонуванні, висвітлити особливості ведення бухгалтерського обліку у цих платіжних системах. Порушене питання досліджують у своїх працях провідні вітчизняні фахівці та науковці: О.Вовчак, Т.Ковальчук, В.Кравець, Н.Лапко, В.Лук'янов, О.Махаєва, С.Пиріг, а питання обліку в банках – О.Васюренко, І.Волкова, А.Герасимович, Л.Кіндрацька, Н.Литвин, Г.Табачук та інші.

Функціонування зазначених сис-

тем у нашій країні відбувається відповідно до Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" [10], який визначає загальні засади їх роботи, поняття та порядок проведення переказу коштів в межах України та встановлює відповідальність суб'єктів переказу, а також відповідно до Положення Національного банку України "Про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем" [7], яким визначено, зокрема, порядок:

– реєстрації Національним банком України договорів між банками, небанківськими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку, платіжними організаціями внутрішньодержавних платіжних систем та іншими організаціями про членство або про участь у міжнародних платіжних системах;

– узгодження з Національним банком правил внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем;

– реєстрації та надання дозволу внутрішньодержавним небанківським платіжним системам на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів;

– надання дозволу на здійснення клірингових операцій та розрахунків тощо.

Фундаментальний документ, який регулює розвиток внутрішньодержавних небанківських платіжних систем (ВНПС) в Україні, є Концепція запровадження нагляду (оверсайта) за платіжними системами в Україні [3] (надалі – Концепція). Саме вона визначає основні засади політики Національного банку України щодо запровадження нагляду за платіжними системами та системами розрахунків, які функціонують в Україні. Згідно із зазначеною Концепцією діяльність НБУ, що пов'язана з наглядом за платіжними системами, має включати такі етапи: моніторинг, оцінювання та ініціювання змін. І незважаючи на те, хто є засновниками, учасниками та членами системи, а також – чи є платіжна система банківською чи небанківською, саме центральний банк здійснює функції з оверсайта. Принциповою відмінністю оверсайта платіжних систем від пруденційного нагляду за фінансовими установами є те, що оверсайт спрямований на платіжну систему в цілому. Під час його проведення вивчається не фінансова стійкість окремого об'єкта, її індивідуальний ризик, а сукупні ризики всіх учасників платіжної системи. У результаті оверсайта має інші порівняно з наглядом за фінансовими установами цілі, завдання й методи [5, с. 18].

Як зазначає О.Махаєва [5], в останні роки посилилася увага регуляторів до систем роздрібних платежів, оскільки функціонування таких систем безпосередньо впливає на сукупну ефективність платіжних систем держави та потенційно впливає на довіру суспільства до грошей. Нині система оверсайта Національного банку України щодо ВНПС спрямо-

Таблиця 1. Кількість ПТКС та обсяги коштів, прийнятих за їх допомогою в Україні, у 2010–2011 роках

Найменування юридичних осіб	Кількість ПТКС за станом на (штук)		Відхилення (+,-)		Сума прийнятих коштів за період (млн. грн.)		Відхилення (+,-)	
	01.01.2011 р.	01.01.2012 р.	Кількість	%	2010 рік	2011 рік	Млн. грн.	%
Банки	35 626	39 882	+4 256	+12	19 827	42 824	+22 997	+116
Агенти банків	35 552	43 157	+7 605	+21	1 711	1 910	+199	+12
Небанківські фінансові установи	1 224	9 317	+8 093	+661	182	1 642	+1 460	+802
Усього	72 402	92 356	+19 954	+28	21 720	46 376	+24 656	+113

вана на узгодження правил взаємодії між учасниками ВНПС та опосередкований вплив на платіжну систему через її учасників – банківські установи – щодо дотримання останніми нормативно-правових актів, які регламентують діяльність банків в Україні. Однак із прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків)” [11] очікується врегулювання таких питань:

- забезпечення надійного та безперебійного функціонування платіжних систем і систем розрахунків;
- створення системи нагляду (оверсайта) за платіжними системами та системами розрахунків;
- створення сприятливих умов для діяльності банків України, членів та учасників платіжних систем;
- удосконалення використання електронних платіжних засобів в Україні;
- уніфікації процедур з обслуговування міжбанківських операцій, які здійснені на території України із застосуванням емітованих резидентами України електронних платіжних засобів (платіжних карток);
- підвищення прозорості фінансових розрахунків у роздрібній торгівлі;
- забезпечення поступового переходу населення на безготівкові роз-

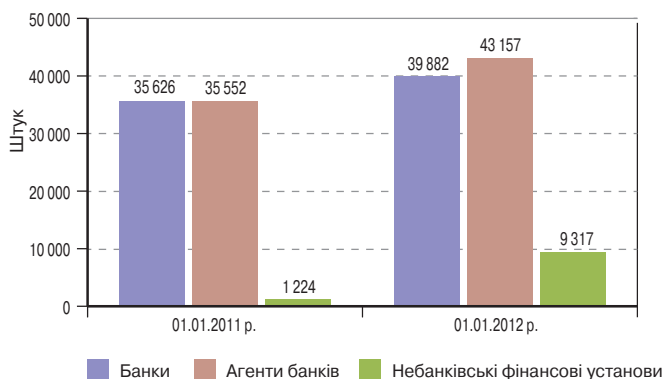
рахунки;

– забезпечення ефективності та безпеки безготівкових платежів тощо.

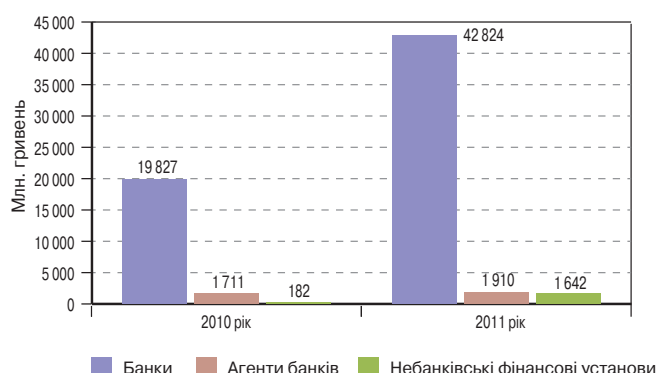
На даному етапі правила ВНПС, що погоджуються з Національним банком України, визначають:

- загальні принципи побудови, організаційну, функціональну та технологічну структуру;
  - види послуг із переказу коштів;
  - умови членства, вимоги до членів та учасників системи, взаємовідносини між ними;
  - загальну технологію роботи у ВНПС;
  - загальні правила документообігу і здійснення переказу коштів та розрахунків;
  - правила управління ризиками;
  - правила запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;
  - систему безпеки та забезпечення високонадійної роботи програмно-технічних засобів та персоналу системи тощо.
- На сьогодні Національний банк України узгодив правила 15 недержавних платіжних систем, серед яких 5 створено небанківськими установами. Основною функцією ВНПС є здійснення операцій з переказу грошових коштів у національній валюті, ініційованих платниками (фізичними особами) на користь визначеного

Графік 1. Кількість ПТКС за станом на 01.01.2011 р. та на 01.01.2012 р.

Графік 2. Сума прийнятих коштів через ПТКС за 2010 та 2011 роки

отримувача в пунктах надання фінансових послуг, кожен з яких є частиною будь-якого приміщення, обладнаного автоматизованим робочим місцем (АРМ) відповідальної особи або терміналом самообслуговування, і використовується для приймання готівки з метою переказу або видачі готівки отримувачам за переказами.

У таблиці 1 та на графіках 1, 2 наведено інформацію про динаміку використання в Україні пунктів самообслуговування у 2010–2011 роках.

Нині у ВНПС використовуються інформаційні технології, що забезпечують формування, оброблення, передавання, одержання та зберігання документів за операціями з переказу коштів, а також формуються відповідні документи на переказ коштів в електронній формі з усіма необхідними складовими захисту та достовірності інформації. Власником знаку для товарів і послуг ВНПС, організацією, що укладає договори про членство в системі, контролює їх виконання членами ВНПС, виконує інші функції, що забезпечують взаємодію членів ВНПС при проведенні переказу коштів та розрахунків між ними, процесингу, несе відповідальність згідно із законодавством України та укладеними нею договорами з іншими членами та учасниками є платіжна організація ВНПС. Так, зокрема, для ВНПС “Поштовий переказ” платіжною організацією є Українське державне підприємство поштового зв’язку “Укрпошта”, для внутрішньодержавної системи переказу коштів “ІнтерПейСервіс” – ПАТ “Запоріжзв’язоксервіс”.

Стосовно ж ролі банківської системи, то слід зазначити, що після проведення організаційних заходів із реєстрації та погодження необхідних документів у центральних органах виконавчої влади платіжна організація визначає розрахунковий банк, з яким укладає договір про обслуговування свого поточного рахунку та співробітництва. На підставі цього договору уповноважений платіжною організацією відповідної платіжної системи банк відкриває рахунки членам платіжної системи та бере участь у проведенні взаєморозрахунків між ними. Відповідно до Інструкції “Про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті” [2] міжбанківський переказ між членами платіжної системи за операціями виконується розрахунковим банком у національній валюті. Переказ ко-

штів через кореспондентські рахунки банків – членів платіжної системи в розрахунковому банку виконується на підставі клірингової вимоги, сформованої в платіжній системі за результатами взаємозаліку на підставі клірингу або за кожним документом на переказ коштів окремо, форма якої встановлюється ВНПС. Для зведення результатів клірингу розрахунковий банк відкриває кліринговий рахунок та забезпечує завершення розрахунків відповідно до правил платіжної системи та умов договорів із платіжною організацією і членами платіжної системи.

До функцій розрахункового банку ВНПС належать, зокрема, такі:

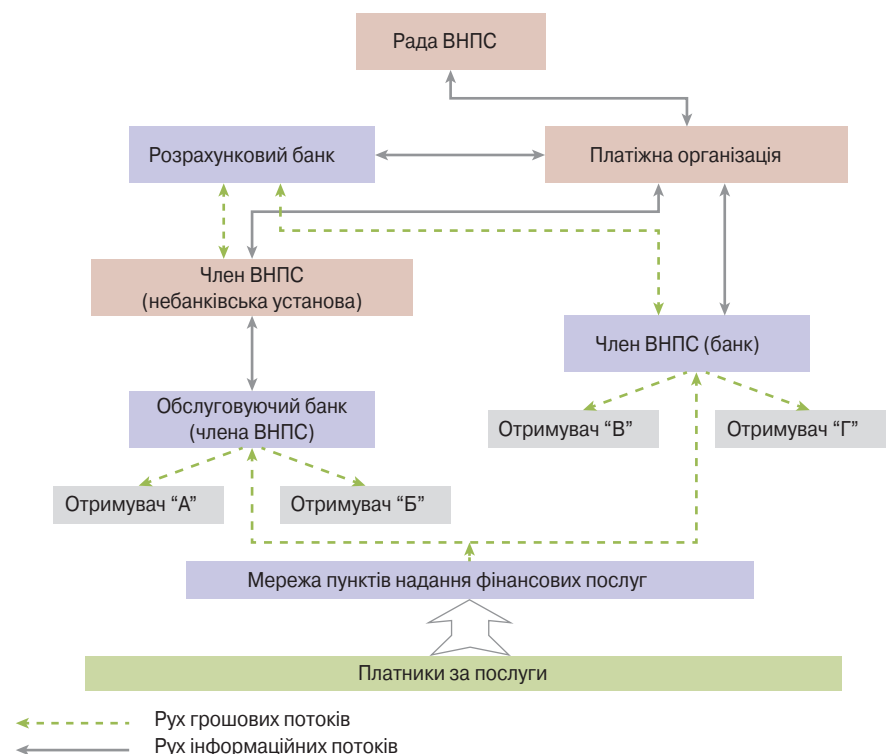
- відкриття поточних рахунків платіжній організації ВНПС, членам ВНПС – небанківським фінансовим установам та кореспондентських рахунків членам ВНПС – банкам;
- здійснення клірингових розрахунків між членами ВНПС;
- за результатами проведених розрахунків надає платіжній організації та членам ВНПС у вигляді електронних документів файли-звіти про виконані фінансові операції;
- відповідно до умов договорів, укладених з платіжною організацією або членами ВНПС, може виступати гарантом завершення розрахунків

між членами ВНПС шляхом кредитування членів ВНПС.

Окрім того, якщо членами ВНПС є небанківські фінансові установи, то банки (обслуговуючі) беруть на себе згідно з договорами обов’язки щодо відкриття поточних рахунків членам ВНПС (небанківським установам), здійснюють розрахунки між членом ВНПС та платіжною організацією, процесинговими центрами та отримувачами коштів, а також можуть забезпечувати інкасування кас та здійснювати оприбуткування готівки. На підставі окремих договорів, з метою покриття ризиків технічної неплатоспроможності, обслуговуючі банки можуть відкривати члену ВНПС кредитну лінію (овердрафт), аби забезпечити здійснення ним розрахунків із отримувачами.

Щодо функцій процесингового центру системи, який входить до складу платіжної організації, то на ньому сконцентровано задачі формування, оброблення, передавання, одержання та зберігання даних, а також документів відповідних членів та учасників ВНПС, забезпечення виконання ними своїх функцій. Загальне функціонування ВНПС подано на схемі, що відображає рух платіжних трансакцій від платників на користь отримувачів через термінали самооб-

Схема проходження грошових та інформаційних потоків у ВНПС

слуговування, автоматизовані робочі місця обслуговування платників та інфраструктуру ВВПС, а також обмін інформаційними трансакціями між учасниками та членами ВВПС.

Рух інформаційних потоків у ВВПС розпочинається з ініціювання переказу платником коштів через ПТКС або касу банку. Після цього АРМом касира або програмним забезпеченням ПТКС формується запит до процесингового центру платіжної системи щодо можливості здійснення ініційованого платежу, а саме:

- проводиться перевірка на предмет наявності зазначеного отримувача у базі даних ВВПС;

- перевіряється наявність та достатність коштів на рахунку члена ВВПС, з обладнання якого ініціюється переказ у розрахунковому банку в межах ліміту, встановленого платіжною організацією.

Після підтвердження можливості здійснення платежу платіжною організацією фіксується сума платежу й умовне списання коштів із рахунку члена ВВПС в розрахунковому банку, потім до процесингового центру надсилається інформація про проведення операції і відбувається її накопичення для формування нетто-файла щодо клірингу – розрахунків між членами ВВПС, а також формуються відомості видаткових операцій. За результатами зазначених етапів платіжна організація надсилає до розрахункового банку нетто-файл для договірної списання коштів із рахунків одних членів ВВПС на користь інших за платежами, здійсненими платниками впродовж попереднього операційного дня. Крім того, платіжна організація надсилає до розрахункового банку відомість видаткових операцій щодо переказу коштів із поточних рахунків членів ВВПС – небанківських фінансових установ чи кореспондентських рахунків типу “ЛОРО” з окремим режимом функціонування членів ВВПС – банків на їх інші рахунки.

Рух грошових потоків у ВВПС розпочинається із приймання платежів від платників шляхом внесення готівки до каси банку, обладнаної відповідним АРМом, або до ПТКС – без відкриття рахунку платнику, на підставі прибуткових документів. Після проведення інкасування ПТКС кошти зараховуються на рахунок члена ВВПС і у подальшому – на рахунок для здійснення клірингу або для використання у господарській діяльності. Наступного робочого дня, після проведення

операцій, згідно з наданим платіжною організацією розрахунковому банку нетто-файлом з окремого транзитного рахунку члена ВВПС здійснюється договірне списання коштів на користь інших членів ВВПС. Зазначимо, що відповідно до рішення Національного банку України [9] операції з приймання готівки для подальшого їх переказу із застосуванням ПТКС можуть здійснювати банки і небанківські фінансові установи, які відповідно до законодавства України отримали відповідну ліцензію або дозвіл на переказ коштів органів державної влади, що здійснюють державне регулювання відповідних ринків фінансових послуг, і є платіжними організаціями або членами платіжної системи, а також суб’єкти господарювання, які уклали агентські договори з банками.

Операції з приймання готівки в національній валюті від фізичних та юридичних осіб для переказу здійснюються згідно з правилами ВВПС без відкриття рахунку. Облік цих операцій згідно з інструкцією Національного банку України [1] здійснюється за рахунками 1002 та 2902 Плану рахунків банків України [6], якщо приймання готівки здійснюється через касу банку, обладнану відповідними АРМом, та за рахунками 1004 та 2920, коли приймання проводиться через пункти самообслуговування клієнтів [12, 13].

Відображення в обліку банку – члена ВВПС операцій за платежами населення на користь отримувачів, рахунки яких обслуговуються у дано-

му банку, наведено у таблиці 2.

В основу бухгалтерського обліку операцій за кліринговою схемою між-банківських розрахунків покладено принципи Правил бухгалтерського обліку операцій із використанням платіжних карток у банках України [8]. Так, відображення в обліку розрахункового банку ВВПС операцій з клірингу наведено у таблиці 3.

Особливою умовою здійснення розрахунків між членами ВВПС є те, що всі операції, які проводяться одними членами ВВПС на адресу інших через розрахунковий банк, відбуваються в межах коштів, що знаходяться на поточних рахунках з окремим режимом функціонування членів ВВПС – небанківських фінансових установ чи кореспондентських рахунках типу “ЛОРО” з окремим режимом функціонування членів ВВПС – банків.

Отже, розглянувши обліково-аналітичний аспект функціонування внутрішньодержавних платіжних систем, автори спробували визначити роль банків у здійсненні розрахунків між членами ВВПС, а також систематизувати інформацію про механізм здійснення переказів у таких системах. Ми вважаємо, що в Україні варто розробити інструкції з бухгалтерського обліку в банках операцій, пов’язаних із діяльністю їх як членів та учасників платіжних систем, зокрема небанківських. Також слід посилити контроль Національного банку України за діяльністю небанківських платіжних систем з огляду на соціальну значущість та зростаючі потужності таких систем в

Таблиця 2. Відображення операцій за платежами в обліку банку – члена ВВПС

№ п/п	Назва операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
1	Приймання готівки від платників через касу	1002	2902
2	Приймання готівки від платників через ПТКС	1004	2920
3	Розвантаження ПТКС	1007	1004
4	Зарахування готівки з ПТКС до каси	1002	1007
5	Відображення операції за операціями, здійсненими через ПТКС	2920	2902
6	Нарахування банку комісійної винагороди, що стягується з платника (ПТКС)	2920	6110
7	Нарахування банку комісійної винагороди, що стягується з платника (каса банку)	1002	6110
8	Перерахування коштів на рахунки отримувачів	1500	2600
9	Нарахування банку комісійної винагороди від отримувачів	3570	6110
10	Сплата отримувачем комісійної винагороди банку	2600	3570

Таблиця 3. Відображення в обліку розрахункового банку ВВПС операцій з клірингу

№ п/п	Назва операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
1	Зарахування коштів на рахунки для здійснення операцій з клірингу членів ВВПС	1600/2650	1600*/2650*
2	Проведення операції через кліринговий рахунок	1600*/2650*	3739
3	Нарахування банку комісійної винагороди	1600*/2650*	6399
4	Перерахування коштів членам ВВПС	3739	1600*/2650*

* Рахунки для здійснення операцій з клірингу.

Україні, що стане можливим, якщо буде прийнято відповідні законодавчі та нормативно-правові акти.

Література

1. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України, затверджена постановою Правління Національного банку України від 20.10.2004 р. № 495.

2. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320.

3. Концепція запровадження нагляду (оверсайта) за платіжними системами в Україні, схвалена постановою Правління Національного банку України 15.09.2010 р. № 426.

4. Кравець В. Розвиток платіжних систем в Україні та новітні форми розрахунків // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 11. – С. 45–47.

5. Махасєва О. Оверсайт як функція центрального банку та концепція його введення в Україні // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 4. – С. 18–22.

6. План рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджений Постановою Правління Національного банку України від 17.06.2004 р. № 280.

7. Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем, затверджене постановою Правління Національного банку України від 25.09.2007 р. № 348.

8. Правила бухгалтерського обліку операцій з використанням платіжних карток у банках України, затверджені постановою Правління Національного банку України від 08.04.2005 р. № 123.

9. Про врегулювання питань здійснення операцій із застосуванням програмно-технічних комплексів самообслуговування. Постанова Правління Національного банку України від 05.03.2008 р. № 53.

10. Закон України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua.

11. Проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків)” від 21.06.2012 р. № 10656. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua.

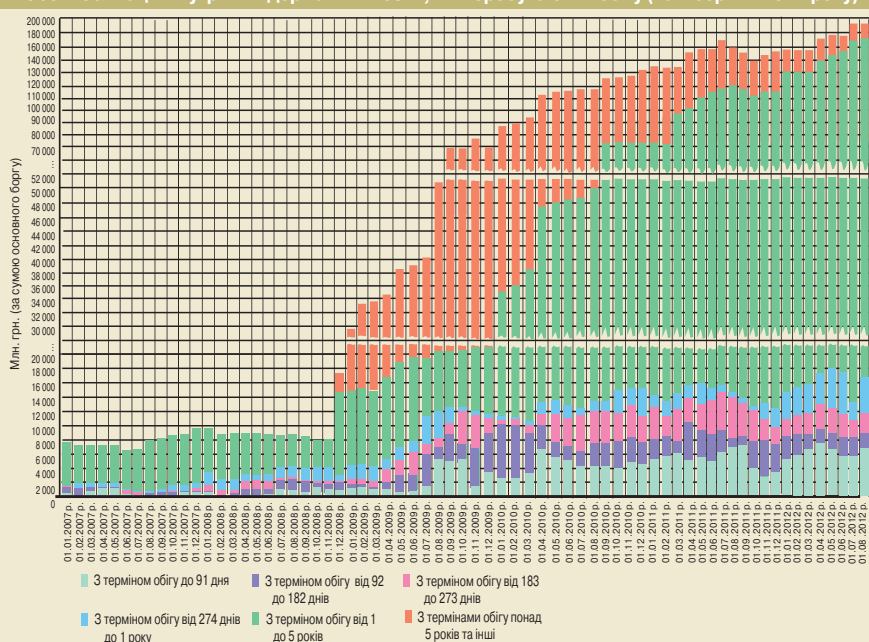
12. Роз’яснення щодо відображення в бухгалтерському обліку операцій із застосуванням програмно-технічних

комплексів самообслуговування. Лист департаменту бухгалтерського обліку Національного банку України від 05.06.2008 р. № 12-112/708-7578.
13. Роз’яснення щодо бухгалтерського

обліку операцій, ініційованих за допомогою ПТКС. Лист департаменту бухгалтерського обліку Національного банку України від 29.07.2010 р. № 12-111/1061-13005.

Ринок державних цінних паперів України у липні 2012 року

Обсяг облігацій внутрішніх державних позик, які перебувають в обігу (на 1 серпня 2012 року)

Обсяг розміщення облігацій внутрішніх державних позик за липень 2012 року*

Період	Результати розміщення ОВДП, номінованих у гривні			Результати розміщення ОВДП, номінованих в іноземній валюті (долари США)		Результати розміщення ОВДП, номінованих в іноземній валюті (євро)	
	Кількість розміщених облігацій, номінованих у гривні, шт.	Обсяг розміщених облігацій, тис. грн.		Кількість розміщених облігацій, номінованих в іноземній валюті, шт.	Залучено коштів до державного бюджету, тис. дол. США	Кількість розміщених облігацій, номінованих в іноземній валюті, шт.	Залучено коштів до державного бюджету, тис. євро
		Усього	Із них: Залучено коштів до державного бюджету, тис. грн.				
Січень	402 410	386 567.47	386 567.47	1 860	1 860.47	0	0
Лютий	3 832 258	3 738 083.73	3 738 083.73	267 488	277 675.89	0	0
Березень	12 695 000	12 519 423.75	6 519 423.75	253 705	254 885.37	253 705	205 208.05
I квартал	16 929 668	16 644 074.95	10 644 074.95	523 053	534 421.73	253 705	205 208.05
Квітень	4 154 580	3 848 844.52	3 848 844.52	77 156	79 719.39	70 000	71 103.20
Травень	2 792 570	2 760 004.01	2 760 004.01	557 789	558 718.96	0	0
Червень	5 600 000	5 670 867.50	5 670 867.50	918 587	939 675.57	40 000	40 245.60
II квартал	12 547 150	12 279 716.03	12 279 716.03	1 553 532	1 578 113.92	110 000	111 348.80
I півріччя	29 476 818	28 923 790.98	22 923 790.98	2 076 585	2 112 535.65	363 705	316 556.85
Липень	600 000	600 000.00	600 000.00	22 202	22 211.52	0	0
Серпень							
Вересень							
III квартал	600 000	600 000.00	600 000.00	22 202	22 211.52		
Жовтень							
Листопад							
Грудень							
IV квартал							
Усього з початку року	30 076 818	29 523 790.98	23 523 790.98	2 098 787	2 134 747.17	363 705	316 556.85

*За станом на 01.08.2012 р.

На замовлення “Вісника НБУ” матеріали підготовлено працівниками Генерального департаменту грошово-кредитної політики Національного банку України.

Закінчення на с. 19.